

PRIKAZI I OSVRTI

Još jedan temeljac hrvatskomu jezikoslovlju

(Ardelio Della Bella: *Gramatičke pouke o ilirskome jeziku*, Prijevod s izvornika Nives Sironić-Bonefačić, Pogovor Darija Gabrić-Bagarić,

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2006.)

Rastuća afirmacija jezikoslovlja pobuđuje i sve veće zanimanje za višerazinsko proučavanje starijih jezikoslovnih tekstova. Istodobno, iznalaženje i primjena novih metoda obradbe tekstova iz starijih razdoblja u humanističkim znanostima omogućuje njihovu bolju dostupnost i veću iskoristivost za potrebe svakovrsnih istraživanja.

U biblioteci *Pretisci* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje izišla je kao šesta u nizu knjiga *Gramatičke pouke o ilirskome jeziku* Ardela Della Belle. Sam pretisak izvornika *Istruzioni grammaticali della lingua illirica* popraćen je i vrlo kvalitetnim prijevodom iz pera Nives Sironić-Bonefačić, dugogodišnje proučavateljice života i djelovanja Ardela Della Belle. Uz to, pretisak donosi i iscrpnu studiju autorice Darije Gabrić-Bagarić o Della Belli kao gramatikografu te o njegovoj gramatici kao djelu od izvanredne važnosti za hrvatsko jezikoslovlje.

Talijanski misionar, leksikograf, gramatikograf i propovjednik, isusovac Ardelio Della Bella (1655. – 1737.) svojim je djelovanjem u Dalmaciji i Dubrovniku ostavio neizbrisiv trag u hrvatskome kulturnom nasljeđu. Njegov je trojezični *Dizionario italiano, latino, illirico* (1728.) obilježio hrvatsku leksikografiju 18. st. te je time utro putove suvremenoj hrvatskoj leksikografiji.

Nakon stupanja u isusovački red (1677.), novicijata i studija, prva postaja Della Bellina vjersko-prosvjetnoga rada u našim krajevima bio je Dubrovnik, gdje je boravio od 1681. do 1684. g. sa zadaćom da na dubrovačkome kolegiju predaje latinski jezik i književnost te govornišтво. Već tada je učio hrvatski jezik i za njega pokazivao silno zanimanje. Potom odlazi na četverogodišnji studij teologije na rimskoj Gregorijani, vraća se u Dubrovnik 1688. g., i to na vlastiti zahtjev, kao i zbog želje da se usavrši u znanju ilirskoga jezika i misionarskome radu. Ovaj put u Dubrovniku boravi tek godinu dana jer dobiva novu zadaću u Firenzi. Treći put vraća se u Dubrovnik 1690. i boravi godinu i pol dana. U tome će razdoblju položiti i svoje svečane zavjete (1691.), te steći atribut vrsna propovjednika svojim korizmenim „predikama”. Potom će ga misionarska zadaća odvesti u Perugiu, gdje ostaje nešto manje od četiri godine. Čim uzmogne, godine 1694., vratit će se u Dubrovnik te će biti izabran za rektora Kole-

gija 1696., i na toj dužnosti ostati idućih šest godina. Za svih svojih boravaka u Italiji njeguje znanje hrvatskoga govoreći ga s tamošnjim našijenima. S druge strane, za svojih boravaka u Dubrovniku nastojao je upoznati dubrovačku književnost te čitati književna djela u izvorniku. Dolazak u Dalmaciju (1703.) i suradnja sa splitskim nadbiskupom Cosmijem bili su presudni za Della Bellin daljnji leksikografski rad. Naime, Cosmi je u tome razdoblju nastojao stvoriti materijalne preduvjete i dovesti sposobne ljude koji bi djelovali na novootvorenome splitskom sjemeništu. Poznavajući Della Bellu kao vrsna poznavatelja jezika i erudita, uz to i glasovita propovjednika, od njega je zatražio da sastavi rječnik i gramatiku. Pretpostavlja se da je Della Bella već krajem 17. st. u svome glosariju imao i nešto citata iz književnih djela, međutim, sigurno je da je već 1714. rad na rukopisu bio već toliko uznapredovao da su suvremenici vjerovali da će uskoro biti tiskan. Godine 1718. autor šalje djelo u Dubrovnik, gdje je obavljena i cenzura u ime isusovačkoga reda. Tekst rječnika završen je 1727. godine, a tiskanje je dovršeno u Veneciji 1728. g. Iz tiska rječnik izlazi pod naslovom *Dizionario italiano, latino, illirico cui si permettono alcuni Avvertimenti per iscrivere, e con facilità maggiore leggere le Voci Illiriche, scritte con Caratteri Italiani, Ed anche una breve Grammatica per apprendere con proprietà la Lin-*

gua Illirica. Con in fine l'Indice Latino-Italicus. Opera del P. Ardelio Della Bella, della Compagnia di Giesù, dedicata all'Eccel. Del Sig. K. Carlo Pisani, In Venezia, MDCCXXVIII, presso Cristoforo Zanne. Con licenza de' Superiori e Privilegio. Drugo izdanje rječnika izišlo je u Dubrovniku 1785. g. u redakciji Petra Bašića.

Uz sam tekst rječnika, unutar korica *Dizionario* nalazi se još nekoliko jezičnih „priručnika” i rasprava neophodnih ondašnjim korisnicima: pregled latiničkoga grafijskoga sustava (*Avvertimenti per poter leggere, e scrivere con facilità le parole Illiriche scritte con caratteri Italiani*), ilirska gramatika (*Istruzioni grammaticali della lingua Illirica*) te *Index latino, italicus*.

Premda su mnogi autori već pisali o Della Bellinoj gramatici, vrednovali njezina rješenja i stavljali je u kontekst vremena u kojem je nastala, iscrpna studija *Ardelio Della Bella – gramatičar* Darije Gabrić-Bagarić donosi i mnoge nove spoznaje o samome autoru te podrobno opisuje strukturu same gramatike. Osim studije, autorica pogovora sastavila je i *Rječnik Della Belline gramatike*, priredila *Ljetopis Ardelija Della Belle* te popis izdanja djela Ardelija Della Belle. Na kraju se daje i iscrpan kronološkim redom sastavljen popis literature o Ardeliju Della Belli.

Della Bellina gramatika *Istruzioni grammaticali della lingua illirica*

na prvi se pogled čini kao nešto dodano ili usputno, što nimalo ne čudi, jer se o Della Belli pisalo uglavnom kao o leksikografu. Tek devedesetih godina 20. stoljeća porast će zanimanje i za gramatikografski razdjel Della Bellina djelovanja. I dok se niz jezikoslovaca bavio vanjskim opisom Della Belline gramatike, Darija Gabrić-Bagarić naglašava da je »moguće gramatiku shvatiti kao sliku jezika koji je, time što je označen gramatičnim, dobio status prestižnoga, uvjetno rečeno standardiziranoga koda« (str. 130). Upravo će takav, drugačiji pogled na jednu stariju hrvatsku gramatiku, autorica ponuditi u svojoj studiji.

U poglavlju *Vanjski opis gramatike* autorica polazi od često citirana teksta Stjepana Bosanca *Ocjena Dellabelline gramatike* (Nastavni vjesnik, 1901.). Utvrđuje da Bosanac daje vanjski opis gramatike temeljen na usporedbi s Kašićevom gramatikom *Institutionum linguae Illyricae libri duo* (1604.), da primjenjuje poigrješnu metodologiju kada odmjerava naglasni sustav izložen u gramatici prema štokavskom standardu te ističe da Bosanac gotovo negativno ocjenjuje Della Bellinu gramatiku. Darija Gabrić-Bagarić, naprotiv, Della Bellin gramatički opis hrvatskoga jezika gleda drukčije. Prije svega, ona naglašava da je Della Bella koncipirao svoju gramatiku kao praktičan priručnik uz rječnik kao središnji dio cijeloga pothvata. Metajezik je talijanski, pa je sasvim očekivan kontrastivni pristup

u objašnjenjima gramatičkih pojava. Autorica ističe da su se *Istruzioni*, upravo zahvaljujući Bosančevoj studiji, jedno vrijeme promatrali isključivo kao preradba Kašićevih *Institucija*. Autorica ne odbacuje takvo stajalište, ali dodaje jednu bitnu razliku – »Kašić hrvatski opisuje s pozicije autoriteta, a Della Bella s pozicije korisnika čiju kompetenciju podržavaju primjeri iz govora i književni izvori« (str. 132). O praktičnoj naravi Della Belline gramatike svjedoči i odsuće svih općejezikoslovnih aspekata i teoretskih razmatranja kakve nalazimo u Kašićevim *Institucijama*. Autorica s još nekoliko aspekata ocjenjuje Della Bellinu ovisnost o Kašiću: ona je najočitija, između ostaloga, u morfologiji glagola, dok se neovisnost očituje u sklonidbi vlastitih imena, kongruencije predikata i imenice, pridjevskome vidu te u klasifikaciji pridjeva kao vrste riječi.

U razdjelu *Unutrašnji opis gramatike* Darija Gabrić-Bagarić u nekoliko poglavlja razmatra Della Bellina slovopisna i pravopisna rješenja, tumači glasovne promjene i fonološke osobitosti u gramatici (*Zamjena jata, Završno -l, Refleks vb-, Jotacije, Redukcije, Naglasak*). Osobito valja istaknuti Della Bellin opis naglasnoga sustava. Za razliku od Kašića, on detaljno razrađuje naglasne specifičnosti pri čemu, kako tvrdi autorica pogovora, »pokazuje znatno veću sposobnost sistematizacije i uopćavanja nego u ostalim dijelovima grama-

tike«, te dodaje »budući da je taj dio samostalni Della Bellin tekst, neovisan o Kašiću, sam bi bio dovoljan da Della Bellu proglasimo vrsnim gramatičarem« (str. 144).

Razdjel *Morfologija* u poglavljima *Imenice, Zamjenice, Pridjevi, Brojevi, Glagoli, Prilozi i Prijedlozi* daje nam sliku morfoloških značajka hrvatskoga jezika koje bilježi Della Bella. Unatoč utjecaju književnoga izraza pisaca u književnim izvorima, u nekim odlikama prevladava govorna novoštokavska slika (završetak *-a* u Gmn). Uz to, Darija Gabrić-Bagarić izdvaja niz zanimljivih pojedinosti s obzirom na rod imenica (*glad* je muškoga roda, *dan* dolazi s dvostrukom deklinacijom, starom i novom, *pleće* u Ijd glasi *plećom*) i na njihov broj (poznate su mu duga i kratka množina: *puci – pukovi, bozi – bogovi, vitezi – vitezovi, gradi – gradovi*). U poglavlju o zamjenicama istaknut ćemo da Della Bella preuzima oblike pokaznih zamjenica s mekom promjenom i naveskom *-zi-*: *onezimi, ovezjeh* iz dubrovačkoga govora, te da popisu posvojnih zamjenica dodaje oblike iz dubrovačke književnosti *ma, me, tva, tve* određujući ih kao skraćene likove. U razmatranju o brojevima autorica ističe da Della Bella preferira dubrovačke likove *dvadesti, tridesti, četrest* u odnosu na oblike *dvadeset, trideset*. U poglavlju *Glagoli* autorica navodi najvažnije značajke glagolskoga sustava koji opisuje Della Bella: specifičnosti u tvorbi imperfekta, im-

perfektu svršenih glagola, glagolskome vidu, futuru I. i II. (uz normativne napomene) te specifičnosti nepravilnih glagola *hoću, možem*. Dodaje još ponešto o glagolskim pridjevima i kategoriji participa i gerundija. Od priloga u Della Bellinoj gramatici autorica ističe arhaični prilog *brže* sa značenjem 'možda', a upozorava i na razlikovanje mjesnih priloga *gdje, kamo* i *kuda*. Razmatranja o prijedlozima odnose se ponajviše na uporabu prijedloga uz pojedine padeže. Autorica izdvaja jedan broj primjera koji i danas predstavljaju normativni problem, npr. *u + G: stoji u mene, u nas, u Marije*.

U razdjelu *Sintaksa* autorica napominje da Della Bella nije nigdje eksplicitno naznačio da se bavi sintaktičkim pitanjima, ali u poglavlju *Nekoliko pravila o konstrukcijama govora o sintaktičkoj problematici*. Darija Gabrić-Bagarić izdvaja razlikovanje živo/neživo, po kojoj se i uspostavlja razlika *koji/kojega* u Ajd. Ističe da se Della Bella posebno bavio rekcijom nekih glagola. »Della Bella je katkad osjetio da se književni izraz razlikuje od govornoga jezika, pa tada dodaje i mogućnost koju je u govoru upoznao« (str. 150). Autorica ističe i neke egzotične primjere koji znatno odstupaju od današnje norme: *biti s predikatnim imenom u dativu Bole je biti progonjenu nego pomilovanu*, glagol *zahvaliti* ima dopunu u dativu, ali bez povratnoga lika *Zahvalite Bogu; zahvaljujem ti, zahvaljivam*

ti, glagol *brinuti se* ima dopunu u instrumentalu *brinem se tobom, tvojim zdravjem*.

Objavljivanje pretiska Della Belline gramatike nesumnjivo je jedan od važnijih datuma u hrvatskome jezikoslovlju. Sam pretisak, vrstan prijevod i opsežna studija o gramatici bit će zanimljivi i korisni svakome tko se bavi poviješću hrvatskoga jezika i poviješću razvoja hrvatske jezikoslovne misli. Djelo će biti vrijedno i za hrvatsku dijalektologiju, jer bi moglo poslužiti kao valjan oslonac za izradbu sustavnoga i sintetskoga dijakronijskoga opisa dubrovačkoga organskoga govora

Prevoditeljica, autorica pogovora i urednica izdanja uložile su mnogo truda kako bi ovaj vrijedni pretisak došao pred čitatelje. Međutim, objavom pretiska Della Belline gramatike otkrili smo mnoga još neistražena područja njegovih nastojanja oko hrvatskoga jezika. U tom smislu smatramo da tek predstoji sljedeća etapa u revitalizaciji djela talijanskoga misionara koji je obogatio hrvatsko jezikoslovlje: rad na voluminoznome *Dizionarioju*. Na današnjem stupnju razvoja jezikoslovnih istraživanja metodologija korpusne leksikografije daje nam nebrojene mogućnosti obradbe samoga rječničkoga teksta: njegovo priređivanje u izvornome (papirnatome) obliku (i s izvornim redosljedom polaznoga i ciljnih jezika), izradbu obrata, a dostupnost leksičkoga korpusa u digitalnome zapisu omogućila bi lakši i pot-

puniji uvid u Della Bellin leksikografski opus i tako ga približila korisnicima i budućim istraživačima.

Ivana Franić